

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA INSON HUQUQLARINI YUKSALTIRISHGA E'TIBOR VA ULARNING KAFOLATLARI

H.Yuldasheva

QDPI Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya.

Inson jamiyat va davlat hayotining barcha sohalarida davlat qonunlarida mustahkamlangan o'z huquqi, erkinligi va burchlarini amalga oshirish bilan qatnashadi. Jamiyat va davlat insonning huquqi va erkinligi, uning sha'ni va qadr-qimmatini oliy qadriyat sifatida e'tirof etadi. Inson huquqi va erkinligi doirasini kengaytirish, shuningdek, inson huquqlari to'g'risidagi xalqaro-huquqiy hujjatlarni hisobga olish O'zbekiston Respublikasining amaldagi Konstitutsiyasiga ham xosdir. Xalqaro hamjamiyatning to'la huquqli a'zosi bo'lgan O'zbekistonning qonunchiligi ham xalqaro huquq talablariga muvofiq bo'lishi kerak.

Inson jamiyat va davlat hayotining barcha sohalarida davlat qonunlarida mustahkamlangan o'z huquqi, erkinligi va burchlarini amalga oshirish bilan qatnashadi. Jamiyat va davlat insonning huquqi va erkinligi, uning sha'ni va qadr-qimmatini oliy qadriyat sifatida e'tirof etadi. Inson huquqi va erkinligi doirasini kengaytirish, shuningdek, inson huquqlari to'g'risidagi xalqaro-huquqiy hujjatlarni hisobga olish O'zbekiston Respublikasining amaldagi Konstitutsiyasiga ham xosdir. Xalqaro hamjamiyatning to'la huquqli a'zosi bo'lgan O'zbekistonning qonunchiligi ham xalqaro huquq talablariga muvofiq bo'lishi kerak.

Bunday talablar Inson huquqlari Umumjahon Deklaratsiyasi, Fuqarolik huquqlari va siyosiy huquqlari to'g'risidagi Xalqaro Pakt, Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquq to'g'risidagi Xalqaro Pakt va boshqa turli xalqaro shartnomalarda o'z ifodasini topgan. Bu standartlarning ko'pchiligiga jahonning barcha davlatlari uchun majburiy hisoblangan va umume'tirof etilgan xalqaro huquq tamoyillari va me'yorlari sifatida qaraladi. Xalqaro huquq tamoyillari va me'yorlarida mustahkamlangan hamda umume'tirof etilgan insonning huquq va erkinliklari ayrim davlatning ijtimoiy-iqtisodiy tuzumiga, uning rivojlanish darajasiga, tarixiy va boshqa xususiyatlariga bog'liq emas. Ular mamlakat Konstitutsiyasi hamda milliy qonunchilik orqali kafolatlanishi kerak. Davlat inson huquqlari bo'yicha xalqaro huquq me'yorlarini e'tirof etish bilan birga, faqat xalqaro hamjamiyat oldida emas, balki o'z fuqarolari oldida ham muayyan majburiyatlar oladi.

Ma'lumki, xalqaro huquq me'yorlarida mustahkamlangan inson huquqlari va erkinliklari ko'lam davlatga bog'liq bo'lmas-da, lekin bu xalqaro standartlar har bir davlatning konstitutsiyasi, boshqa huquqiy hujjatlari yordamida amalga oshiriladi. Huquq va erkinliklarni ta'minlash tartibi har davlat tomonidan mamlakatning o'ziga xos huquqiy xususiyatlari hamda an'analari hisobga olingan holda belgilanadi.

Globalashuv jarayonida yoshlar mustaqil dunyoqarashini shakllantirishda ta'lim tizimi va oiladagi muammolar hamda ularning yechimlari

Konstitutsiyada ifodalangan huquqlarni amalda qo'llanishi har qanday demokratik va huquqiy davlat tomonidan e'lon qilingan qoidalarning hayotga tatbiq etilishida o'z ifodasini topadi. Umuman, davlat, jamiyatning hayotiyliigi odamlar turmushining barcha sohalarida, chunonchi siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy sohalaridagi faoliyatlarida o'z ifodasini topadi. Xususan, erkin mehnat qilish, erkin tadbirkorlik bilan shug'ullanish huquqini ta'minlamasdan, jamiyatning iqtisodiy taraqqiyotini tasavvur etish mumkin emas, shuningdek, fuqarolarning saylov huquqini amalga oshirmasdan esa jamiyatni demokratik asosda boshqarish tizimini yuzaga keltirib bo'lmaydi. Shu sababli, huquq va erkinliklar davlat tomonidan tan olinibgina qolmay, ular davlat faoliyatining muhim sharti sifatida muhofaza etiladi. Huquq va erkinliklar shaxsning huquqiy maqomi asosini tashkil etib, boshqa huquq sohaları bilan konkretlashtiriladi. Masalan, mehnat faoliyatiga doir barcha huquqlar va imtiyozlar mehnat qilish huquqi haqidagi qoidalardan, fuqarolarning sog'lig'ini saqlash sohasidagi huquqlari shu masalaga oid qoidalardan kelib chiqadi.

Konstitutsiyaviy huquq va erkinliklar har bir shaxs va O'zbekistonning har bir fuqarosi uchun taalluqlidir. Asosiy huquq, erkinlik va burchlarning o'ziga xos xususiyati shundaki, ular hech bir istisnosiz har bir kishi yoki har bir fuqaro uchun teng va birdir. Davlat u yoki bu asosiy huquqni tan olishida ularni hamma tomonidan amalga oshirish imkoniyatining huquqiy zaminini yaratadi. O'zbekiston fuqarolarining asosiy huquq va erkinliklari boshqa huquq va burchlari paydo bo'lishi asoslaridan birmuncha farq qiladi. Bunday yagona asos shaxs fuqaroligining mavjud bo'lishidir. Ular huquqning sub'ekti bo'lgan har qanday fuqaroga tegishli huquqiy layoqatni amalga oshirish bilan bog'liq emas, balki asosiy huquq va burchlar shaxsning davlat bilan, uning fuqarosi sifatidagi maqomi bilan bog'liq. Inson va fuqaroning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklari uning dunyoga kelishi bilanoq yuzaga kelib (ba'zi hollarda fuqarolik darkor), ular davlat tomonidan himoya qilinadi hamda shaxsning huquqiy holatini belgilaydi. «Huquq» va «erkinlik» tushunchalari o'rtasidagi farq ma'lum ma'noda shartlidir. Erkinlik tushunchasi shaxsning mustaqilligi, uning ichki dunyosiga tashqaridan ta'sir ko'rsatilishidan muhofaza etilishi (vijdon, dinga e'tiqod qilish, fikr yuritish erkinligi, badiiy, ilmiy, texnik va boshqa ijod turlarining erkinligi kabilar) bilan ma'lum darajada bog'liqdir. «Huquq» tushunchasi esa ko'p darajada davlat tomonidan ro'yobga chiqariladigan harakat, ko'rsatiladigan xizmat yoki shaxsning ma'lum ijtimoiy-siyosiy, xo'jalik tizimida ishtirok etishga haqli ekanligini bildiradi.

Konstitutsiyaning shaxs yoki fuqaroning huquq va erkinliklari haqidagi bobi aniq huquq va erkinliklarga bag'ishlangan bo'lib, undagi moddalar mantiqiy tizimni tashkil etadi. Bular huquq va erkinliklarning, shaxs va fuqarolar turmush darajalarining o'ziga xos xususiyatlarini ifoda etadi. Mana shu belgilarga asoslanib konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarni uch guruhga:

- a) shaxsiy; b) siyosiy; v) ijtimoiy-iqtisodiy huquqlarga bo'lish mumkin.

Globalashuv jarayonida yoshlar mustaqil dunyoqarashini shakllantirishda ta'lim tizimi va oiladagi muammolar hamda ularning yechimlari

Amaldagi Konstitutsiyada inson huquqlari va erkinliklari yangi tamoyillarga asoslangan holda quyidagi tartibda joylashtirilgan: dastlab shaxsiy, keyin siyosiy, ulardan so'ng esa ijtimoiy-iqtisodiy huquqlar ko'rsatilgan. Bunday tartib 1948-yilda qabul qilingan Inson huquqlari Umumjahon Deklaratsiyasiga mos keladi. Shaxsiy huquq va erkinliklar inson erkinligining asosiy jabhalarini qamrab oladi, kishining jamiyatdagi turmushi, yashash va faoliyat ko'rsatish asoslarini ifodalaydi, uning shaxsiy hayotini, xususiy erkinliklarini turli xildagi aralashuvlardan himoya qiladi.

Ushbu turga kiruvchi sub'ektiv huquq va erkinliklarning muhim farqi shundaki, ular kishining individual hayotiy ehtiyojlarini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, ularning o'zlari tomonidan mustaqil amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining shaxsiy huquq va erkinliklarga bag'ishlangan 7-bobi 11 moddadan iborat bo'lib, ularda quyidagi huquq va erkinliklar ifoda etiladi:

- yashash huquqi;
- erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqi;
- aybsizlik prezumpsiyasi ;
- shaxsiy hayotga aralashishdan himoyalaniish va turar joyi daxlsizligi huquqi;
- bir joydan ikkinchi joyga ko'chish huquqi;
- fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi huquqi;
- fuqarolarning o'z huquq va manfaatlariga daxldor bo'lgan hujjatlar bilan tanishib chiqish huquqi;
- vijdon erkinligi huquqi. [1-17b, 24b]

Shaxsiy huquq va erkinliklar guruhining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- ular o'z mohiyati bilan inson, ya'ni har bir shaxsning huquqlari hisoblanib, ularning qaysi davlatning fuqaroligiga mansub ekanligi bilan bog'liq bo'lmaydi;
- shaxsning mazkur huquqlari daxlsizdir va har bir shaxs ularga tug'ilishi bilan oq ega bo'ladi.

Konstitutsiyada yashash huquqi ilk bor mustahkamlangan. Insonning tabiiy huquqi (yashash huquqi) va uni himoya qilish davlat hamda barcha jamoat tuzilmalari faol harakatlarining keng doirasini, har bir mavjud inson turmushining xavfsiz ijtimoiy va tabiiy muhitini, turmush sharoitini o'z ichiga oladi. [2-14b]

Mazkur huquqning ana shu jihatlari sog'liqni saqlash, sog'lom turmush tarzi, munosib turmush sharoitlari bilan chambarchas bog'lanib ketadi. Uni amalga oshirish kafolati davlat zimmasiga bir qator majburiyatlarni yuklaydi. Jumladan, urushlardan, ijtimoiy va milliy nizolarni harbiy yo'l bilan hal etishdan voz kechish, shaxsga qarshi qaratilgan jinoyatlarga, qonunsiz qurol va ularni tarqatishga qarshi izchil kurash olib borishdagi davlat siyosati shunday omillar jumlasiga kiradi. Zarur tibbiy yordam ko'rsatish, tez yordam xizmati, giyohvandlikka qarshi kurash kabi tadbirlar ham bu o'rinda muhim ahamiyatga ega. Insonning yashash huquqini ta'minlash, shuningdek,

Globalashuv jarayonida yoshlar mustaqil dunyoqarashini shakllantirishda ta'lim tizimi va oiladagi muammolar hamda ularning yechimlari

inson yashaydigan tabiiy muhitni saqlash va tiklash bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir. Bularni ikki guruhga ajratish mumkin: O'zbekiston Respublikasining barcha fuqarolariga taalluqli umumiy hamda har bir shaxsga daxldor yakka tartibdagi majburiyatlar.

Umumiy majburiyatlar jumlasiga quyidagilar kiradi:

– urushni xalqaro mojarolarni hal etish vositasi deb bilmaslik va unda qatnashmaslik;

– atrof-muhitni himoya qilish;

– o'lim jazosini favqulodda jazo chorasi deb e'lon qilish;

– barchaga barobar va malakali tibbiy xizmat ko'rsatish va boshqalar.

Alohida majburiyatlar esa bir qator aniq holatlarni, ya'ni inson hayoti va sog'ligiga tajovuz qiladigan harakatlarni jinoiy harakat deb tan olish hamda ularni amaldagi qonunchilikda shu tarzda qayd qilinishiga daxldordir. Inson hayoti – qonun tomonidan qo'riqlanadigan oliy ijtimoiy ahamiyatga molik qadriyatdir.

Xulosa qilib aytganda O'zbekistonda demokratik huquqiy davlat qurilishining asosiy shartlaridan biri shaxsning asosiy huquq va erkinliklari himoyasini rag'batlantirish va jamiyatdagi har bir inson huquqlarining amaliy kafolatlari tizimini yaratishdir. O'zining tashqi va ichki siyosatida O'zbekiston Respublikasi 1993- yil BMTning Inson huquqlari bo'yicha ikkinchi umumjahon konferentsiyasida tasdiqlangan inson huquqlari shakl shubhasiz universal xususiyatga ega, ularning himoyasi esa tegishli davlatlarning qonuniy ehtiyojidir degan printsipga asoslanadi. Yurtimizda inson huquq va erkinliklarini ta'minlash bo'yicha maqsadli ish olib borilmokda, qonun hujjatlarining butun bir tizimi ishlab chiqilgan hamda inson huquq va erkinliklarini himoya qilish bo'yicha milliy institutlar muvaffaqiyatli ishlab kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi Toshkent "O'zbekiston" 2023. 17b
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiyaviy huquqi. Mualliflar jamoasi. Darslik. 14b
3. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustivorligi va inson manfaatlarini ta'minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi/ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi 07-122016-Toshkent : "O'zbekiston", 2017